

"מאושה ליבנה" לגלגוליה של מסורת

דוד הנשקה*

א. לטיב מסורת הבבלי

למדנו בבבלי ראש השנה לא ע"א (לפי הדפוסים הרווחים):

אמר רב יהודה בר אידי¹ אמר ר' יוחנן:²
עשר מסעות נסעה שכינה, מקראי;³
וכנגדן גלתה סנהדרין,⁴ מגמרא...
מלשכת הגזית לחנות,⁵ ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה,
ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא,
ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים,
ומבית שערים לצפורי, ומצפורי לטבריא.

חזרתה של סנהדרין ליבנה, לאחר שכבר עברה משם לאושא שבגליל, לא נתקבלה על דעתם של חוקרים אחרונים, לפי שמבחינה ריאלית-היסטורית קשה לכלכלה.⁶ דומה אפוא שיפה עניין זה לדון הימנו ביחס שבין חקר ההיסטוריה לחקר מסורת הנוסח. ונפתח בדבריו של ראש המדברים בכל מקום, הלא הוא י"נ אפשטיין. בחיבורו מבוא לנוסח המשנה (עמ' 1198) מכריע אפשטיין דרך ודאי, כי רק גלות אחת

* המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ כך ברוב עדי הנוסח; בפירוש ר"ח ובכ"י אוקספורד 366: אידית, וכעין זה ביחסי תנאים ואמוראים לר' יהודה ב"ר קלונימוס: אידית, ראה ערכו במהדורת רמ"י בלוי, ערכי תנאים ואמוראים, ניו יורק תשנ"ד, עמ' כט. ובכ"י ענלאו 319 (סמינר ניו יורק Rab. 108): אדי. חכם זה לא נזכר עוד אלא בתנחומא, בובר, בראשית, כא. בקטע פפנהיים של הבבלי שם זה איננו, ואין המימרה אלא בשם ר' יוחנן, והוא כנראה דילוג הדומות ('אמר' - 'אמר'). תודתי לרב י' הוטנר, מנהל מכון התלמוד הישראלי השלם שליד הרב הרצוג בירושלם, על השימוש, כאן ולהלן, באוצר חילופי הנוסח המסודר במכון לבבלי.

² כך בכל עדי הנוסח, למעט הגדות התלמוד (קושטנטינא רע"א): אושעיא.

³ הכתובים מובאים בהמשך הסוגיא. וראה להלן.

⁴ כך הוא כאן בכל העדים; אלא שלהלן, כשנכפל המשפט לצורך פירוט המסעות, נוספה בכ"י אוקספורד ובעין יעקב (שאלוניקי רע"י) התיבה: גדולה; הואיל ובכ"י אוקספורד אין שם בסמוך 'מגמרא', נראה לכאורה שאין 'גדולה' אלא שיבוש של 'גמרא'. למשמעה הריאלי של 'סנהדרין' זו ראה: י"ל לוי, מעמד החכמים בארץ ישראל בתקופת התלמוד, ירושלם תשמ"ו, עמ' 49-52.

⁵ יש גורסים: לחנויות, וכ"י ענלאו גורס: לחנויותיו. וראה להלן ליד הע' 25.

⁶ ראה בין השאר בהפניות שבהע' 8-11 דלהלן. וראה לאחרונה: י' רוזנסון, "מאושא ליבנה - בחינה מחודשת לאור פיוט", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 94.

הייתה מיבנה לאושא; וגרסת התלמוד שלפנינו אינה אלא פרי הגהתו של רש"י, מדעתו בלבד. מסקנה זו מבסס אפשטיין על עדי נוסח המשמיטים את התיבות המודגשות דלעיל.⁷ בלא זיקה לדברי אפשטיין קבע אף גדליה אלון, כי "נוסחאות עיקריות שבתלמוד אינן גורסות 'ומיבנה לאושא ומאושא ליבנה', הרי שאסמכתא זו בטילה".⁸ מוסיף עליו תלמידו ש' ספראי, כי הואיל ושני החכמים העמידונו שתיבות אלה "אינן מצויות לא בכתבי יד, לא אצל הראשונים ולא בדפוסים הקודמים", הרי "יש לראות עניין זה כמבורר וגמור".⁹ ח"ד מנטל הצטרף אף הוא לקביעה זו, אך משתדל לדייק בה: "עובדה היא שאין הן [התיבות דלעיל] מופיעות בששת כתבי היד של הבבלי שבידינו".¹⁰ ובעקבי חכמים אלה מהלכים גם חוקרים נוספים.¹¹

קודם שנשאל כיצד יושלם מניין עשר המסעות אם אכן תושמטנה התיבות דלעיל, יש לנו להעמיד על העובדות הטקסטואליות, כמות שהן בידינו כיום. בעל דקדוקי סופרים על אתר כבר ציין לכ"י מינכן ולדפוסים הישנים, וכן לילקוט שמעוני,¹² אוצר הכבוד לר' טודרוס אבולעפיה,¹³ הגדות התלמוד (קושטנטינא רע"א) וכתב יד של ילקוט מדרשים על התנ"ך:¹⁴ הללו אינם גורסים את התיבות האמורות. אך לאלה יש להוסיף ששה כתבי יד של בבלי ראש השנה, ובכללם שני קטעי גניזה,¹⁵ וכן גם ילקוט המכירי (ישעיה נב, ב, עמ' 193).¹⁶ ברם, צדו השני שלמטבע מאושש היטב אף הוא: שיבתה של סנהדרין

⁷ על המקורות שצינו בדקדוקי סופרים על אתר (להלן ליד הע' 12-14), הוסיף אפשטיין שניים: תוספות ר' יהודה שירליאון לברכות נז ע"ב (ועיין מהד' ר"נ זק"ש, ירושלם תשל"ב, עמ' תריד ובהערות), ועין יעקב דפוס ראשון (לעיל הע' 4). אך ציון אחרון זה מוטעה: בעין יעקב, גם בדפוס ראשון, הנוסח כלפנינו. אף מתוספות ר' יהודה אין להוכיח אלא שלא גרסו שיבה לאוושה, ואין שם ראייה לשלול את השיבה ליבנה, וראה להלן.

⁸ ג' אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, א, עמ' 292.

⁹ ש' ספראי, קרית ספר, לט (תשכ"ד), עמ' 70. וראה גם הנ"ל, "עניינים ארץ ישראלים", בתוך: ע"צ מלמד (עורך), ספר זכרון לב' דה פריס, ירושלם תשכ"ט, עמ' 330.

¹⁰ ח"ד מנטל, מחקרים בתולדות הסנהדרין, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 165.

¹¹ ראה לדוגמה: ע' פליישר, "חקרי פיוט ושירה", תרביץ, לט (תשל"ל), עמ' 23; א"א אורבך, "מיהודה לגליל", בתוך: ש' פינס (עורך), ספר זכרון ליעקב פרידמן, ירושלם תשל"ד, עמ' 69 הע' 49 [=הנ"ל, מעולמם של חכמים, ירושלם תשמ"ח, עמ' 340 הע' 49]; א' אופנהיימר, "תולדות הסנהדרין בגליל", בתוך: א' שמואלי, א' סופר ונ' קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, א, ירושלם 1983, עמ' 265 הע' 4. וכיו"ב עוד.

¹² ילקוט שמעוני לישעיה כו, רמז תכט, הן בכ"י פרמה 1172 והן בדפוס ראשון, שאלוניקי רפ"א. הפניית פליישר (לעיל הערה קודמת) לילקוט שמעוני, ויחי, רמז קסא, אינה מן העניין: שם לא מובא מאמרו של ר' יוחנן, אלא המדרש בבראשית רבה, פרשה צו (שיטה חדשה), מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 1220; מדרש זה מונה ששה מסעות בלבד, כשיטת ר' אלעזר בבבלי שם ע"ב, החולק על ר' יוחנן, וכדברי המהדיר שם. א' ביכלר, הסנהדרין (תרגם נ' גינתון), ירושלם תשל"ה, עמ' 45 הע' 8, אינו יודע את מקורו של הילקוט בבראשית רבה, ומכאן דיונו שם.

¹³ מהד' ר"י שפירא, ורשא תרל"ט, יז ע"ג.

¹⁴ ראה דברי בעל דק"ס בסוף חיבורו לטובה, ושם כבר ציין: "נתחבר מתלמוד בבלי שנכתב בספרד", וכן ציין לתיאור כתב היד בידי שד"ל, כרם חמד, ז (תר"ג), עמ' 215-221, עי"ש. וראה ריכוז פרטים על כתב היד: מ' סבתו, "דרך כרמים: לביור נוסחה ופירושה של דרשה אחת בבבלי סנהדרין", תרביץ, סז (תשנ"ח), עמ' 156 הע' 21. ואין זה כ"י של ילקוט שמעוני כפי שסבר פליישר, עמ' 23 הע' 15.

¹⁵ כ"י המוזיאון הבריטי 400; אדלר 850 (סמינר ניו יורק Rab. 1608); ענלאו דלעיל הע' 1; קטע פפנהיים; קטע אוקספורד 2674,64; קטע קיימברידג' T-S F1(1),95. לטיבם של כתבי יד אלה ראה: ד' גולינקין, פרק יום טוב של ראש השנה בבלי (חלק ב), מהדורה מדעית עם פירוש, דיסרטציה, ירושלם תשמ"ח, פרק 'עדי הנוסח', עמ' יא ואילך, ולקטעי הגניזה - הנ"ל, גנוז ראש השנה, ירושלם תש"ס, עמ' 18-22, 47-48 (צילום הקטעים - שם, עמ' נט, קפב). קטע פפנהיים כנראה לא היה ידוע לגולינקין.

¹⁶ גם דפוס קושטא רע"ז של סדר עולם, פרק כו, מקיים גרסה זו; וזאת בניגוד לכל שאר עדי הנוסח של סדר עולם, שאין בהם אלא קביעת עשרה מסעות, בלא פירוטם כל עיקר. ראה סדר עולם מהד' ח' מיליקובסקי, דיסרטציה באוניברסיטת ייל

ליבנה, לאחר שכבר נסעה הימנה לאושה, מקוימת בארבעה כתבי יד שלבבלי, לרבות קטע גניזה מזרחי ממפנה המאות ה'י"א,¹⁷ וכן ברש"י,¹⁸ בכפתור ופרח לר' אשתורי הפרחי¹⁹ ובעין יעקב (שאלוניקי רע"ו). הצגת הדברים בידי החוקרים דלעיל לקתה אפוא בהד צדדיות מובהקת, וכבר אין טעם לדון את גרסתנו כ"אסמכתא בטילה". מעתה יש לעיין בשאלת מקור היווצרותם של חילופי הנוסח. השמטת המסעות "מאושא ליבנה ומיבנה לאושא" בעדים דלעיל מעוררת קושי מיידי: כיצד נגיע למניין עשרה האמור בדברי ר' יוחנן? שתי גישות נקטו החוקרים בעניין זה: אפשריין מצביע על מניין חלופי: מלשכת הגזית <להמת ומחמת> לחנות ומחנות <לחיל ומחיל> לירושלים ומירושלים ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא לשפרעם וכו'. מניין זה אינו מצוי אלא בהגדות התלמוד, וכן בכתב יד של ילקוט מדרשים המובא בידי בעל דק"ס;²⁰ ודווקא על גרסה זו סמך אפשריין את ידיו כנוסח המקורי. אישוש למסורת זו באשר ל'חמת' מצא אפשריין בדברי יוסף בן מתתיהו, המזכיר את 'חמת' או 'חמתא' כאחד מחמשה מקומות שקבע בהן גביניוס, הפרו-קונסול הרומאי בסוריה (55-57 לפני הספירה), סנהדריות.²¹ ואשר ל'חיל', הרי מצינו מקורות המזכירים את ה'חיל' כמקום ישיבת בית הדין.²²

על הצעת 'חמת' השיג מנטל בטיעון היסטורי: לדעתו, צדקו האומרים כי סנהדריות מחוזיות שנזכרו אצל יוספוס אינן כלל עניין לסנהדרין הדתית שבלשכת הגזית.²³ אך יותר יש לתמוה מה עניין חמת, שמחוץ לירושלים,²⁴ לשלב זה במסעותיה של הסנהדרין, כאשר עדיין לא עזבה את העיר? ולפי דרכנו יש תחילה לשאול: כיצד נעלמה מסורת זו משאר כל העדים כולם - אם אמנם היא המקורית? נראים הדברים, ש'חמת' אינה ידועה לבעלי גרסה זו ממסורת היסטורית מקורית המשתלשלת עד יוספוס, אלא לפנינו חילוף גראפי רגיל בין 'חנות' ל'חמת' (צירוף נו"ן ווי"ו נראה כמ"ם): הואיל והשמטת ישיבתה של סנהדרין ליבנה החסירה את המניין הדרוש, ביקש הסופר להשלימו; ואת חפצו הוא מצא בנוסח 'חמת', שוודאי עמד לפניו כחילוף שבגליון לנוסח 'חנות'. ואמנם, כבר צוין חילוף 'חנות' שבענייננו ב'חרות'.²⁵ מעתה אין תימה בעמידתה של 'חמת' שלא במקומה הגיאוגרפי, אלא דווקא בסמוך ל'חנות': הרי אין הולדתה אלא בחילוף נוסח מזו האחרונה.

ברם, טיעון זה אינו עניין לגרסת 'חיל': זו אכן מופיעה במקורותינו כאחד ממקומות בית הדין שבהר הבית, ותואמת היא אפוא את השלב הנידון שבמסעות הסנהדרין. ואמנם, באוצר הכבוד מצוי המסע 'מחנות לחיל' - אף שאינו גורס את המסע לחמת. ברם, אף גרסה זו מוקשה ביותר, שהרי היא מקיימת תשעה מסעות, תחת עשרה. והוא הדין בשאר כל העדים שאינם גורסים חזרה ליבנה, שאין להם אלא

1981, עמ' 405. ברי אפוא שסדר עולם לא פירט כלל את המסעות, ושילוב הוא מן הבבלי שנשתלב בדפוס קושטא; אך לנוסח זה בבבלי מצטרפת אפוא אף עדות זו. וראה להלן הע' 45.

¹⁷ כ"י אוקספורד 366; מינכן 140; וטיקן 134; קטע אוקספורד 2834,7. אף לטיבם של אלה ראה גולינקין, דיסרטציה שם, ולקטע הגניזה - הנ"ל, גנזי ראש השנה, עמ' 13-8 (צילום - עמ' כה). קטע אוקספורד מעיד רק על התיבות "ומיבנה לאושא ומאושא ליבנה", וההמשך קטוע. וראה להלן.

¹⁸ הן רש"י על אתר והן בב"ב כח ע"א, לפי דפוס פיזרו (מובא גם בדק"ס שם); ברש"י שלפנינו שם: "מיבנה לאושא ומאושא וכו'". לסברתו של אפשריין כי רש"י הוא אביה של גרסה זו, שהגיה כן מדעתו, אין יסוד של ממש: רש"י לא העיר 'הכי גרסינן', והתיעוד לגרסה זו אינו רק מעדים העלולים להיות מושפעים מפירושו, אלא אף מקטע הגניזה שצוין לעיל בסמוך.

¹⁹ כפתור ופרח, פרק ז, מהד' בית המדרש להלכה בהתיישבות, ירושלים תשנ"ד, עמ' קנט. לייחוד גרסתו ראה להלן ליד הע' 42.

²⁰ ראה לעיל הע' 14, ולהלן הע' 25. אף באוצר הכבוד גורס 'חיל', אך 'חמת' אינה בגרסתו (ולא כאפשריין שם), ראה להלן.

²¹ ראה קדמוניות יד ה', ד ומלחמות א ה', ה. להשערותיו של אפשריין כיון מדעתו גם א"א אורבך, ההלכה - מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים 1984, עמ' 253 הע' 46.

²² ראה תוספתא חגיגה ב, ט, מהד' ליברמן עמ' 383, ובמקבילות שצוינו בתוספתא כפשוטה לשם.

²³ ראה מנטל (לעיל הע' 10), עמ' 166 הע' 18.

²⁴ 'חמת' זו היא אמאוס שביהודה, ראה: ש' קליין (עורך), ספר הישוב, א, ירושלים תרצ"ט, עמ' 47.

²⁵ 'חרות' צוין בידי בעל דק"ס כגרסת ילקוט כתב יד, והעיר שאינו יודע מה הוא; וכבר ציין מנטל שם כי ברי שאין כאן אלא חילוף מ'חנות'.

שמונה מסעות בלבד. הא כיצד? מנטל סבור אפוא, שבסוגיא שלפנינו מצוי זכרו של המסע העשירי. כי לאחר שהובאה דעתו החולקת של ר' אלעזר שרק ששה מסעות הם, הובאו שוב דברי ר' יוחנן: "ומשם [=מטבריה, מקום החנייה האחרון שלסנהדרין] עתידין ליגאל, שנאמר 'התנערי מעפר קומי שבי'". הרי לנו אפוא המסע העשירי, מטבריה חזרה למקומה המקורי של סנהדרין בלשכת הגזית. ומכאן, טוען מנטל, כבר קל לשער מהו המסע הנוסף, שחסר לגרסה דלעיל, ומשלים מניין עשרה: מאוהל מועד ללשכת הגזית. במימרת ר' יוחנן שלפנינו תוארו אפוא שמונה מסעות, אך זאת משום שרב יהודה בר אידי המוסרה השמיט את הראשון והאחרון; אלא שהשני מהם הובא לבסוף בסיום הסוגיא.²⁶

ברם, דומה שאין עמידה לקונסטרוקציה זו. כי נוסף לכך שלא הוסבר מדוע השמיט המוסר את המסע הראשון, הרי המסעות בלשונו של ר' יוחנן אמורים בלשון עבר ("גלתה"), והמסע העתידי חזרה אינו אפוא בכלל. יתרה מזו: עשרת מסעותיה של סנהדרין לא הובאו בידי ר' יוחנן אלא כהקבלה ("כנגדן") למסעותיה של השכינה, שעולים לאותו מניין, והובאו בה במימרה. מסעות אלה שלשכינה מתארים, בעקבות כתובי יחזקאל שהובאו שם, את גלותה שלשכינה, עקב אירועי החורבן. אין תימה מעתה שמסעותיה של סנהדרין אכן מתוארים בדברי ר' יוחנן כגליות: מדובר בעזיבה מכורח, שהוצרכה סנהדרין לעזוב את מקומה הראוי לה בלשכת הגזית. אבל המסעות מאוהל מועד לירושלים, ומטבריה חזרה ללשכת הגזית, שכך יאה להם וכך ראוי להם לכתחילה, אינם עניין למסגרת זו מעיקרה.

מעתה נמצינו למדים: מחד גיסא, קשה לראות את הנוסח המשמיט את שיבתה של סנהדרין ליבנה כנוסח מקורי, לפי שאין בידינו להשלים לפיו מניין עשרה. מאידך גיסא, אם נראה בגרסה הרווחת את הנוסח המקורי ("מאוושה ליבנה ומיבנה לאוושה"), לא יאה קושי של ממש לבאר את היווצרותה של הגרסה החלופית: הרי זו באה בנקל מדילוג הדומות ("ומיבנה לאוושא ומאוושא ליבנה ומיבנה לאוושא"); וכל העוסק בכתבי יד יודע כי דילוג הדומות הוא עניין שכיח מאין כמותו, ואין הדבר מן הנמנע שיימצא בכתבי יד שונים ובלתי תלויים זה בזה. אף על פי כן, תיעודה הנרחב של הגרסה הקצרה בענייננו מקשה קמעא על אימוצו של פתרון זה כמניע בלעדי להיווצרות חילופי הנוסח בסוגיא. אכן, נתון נוסף מצוי כיום בידינו, ונראה שיש בו לקדם את הדיון, כדלהלן.

ב. פיוט ומשמעו

בשנת תש"ל פרסם עזרא פליישר קינה עתיקה,²⁷ כנראה קלירית,²⁸ המתארת את עשרת מסעותיה של הסנהדרין. המסורת שביסוד הפיוט אינה זהה לזו שהבבלי מוסר בעניין זה בשם ר' יוחנן, והמהדיר רואה בה מקור ארץ ישראלי מקורי על תולדות הסנהדרין.²⁹ נביא כאן את לשון הפיוט בתיאור המסעות, מן הרביעי עד השביעי:

... כנסעה סנהדרין מירושלים ליבנה.

²⁶ כפילת המסעות ליבנה ולאוושא נובעת אפוא, לדעת מנטל, מכך שהמוסיפים לא עמדו על המסע הנוסף שמהוץ למסגרת מימרתו של ר' יוחנן, והוצרכו להוסיף אפוא לא רק מסע אחד, כמות שעושה מנטל, אלא שניים.

²⁷ פליישר (לעיל הע' 11), עמ' 29-23. קטע מן הפיוט מובא בכ"י הגניזה, שהועתק כנראה בשנת 962; ראה פליישר שם, עמ' 24 והע' 21.

²⁸ פליישר שם: "יחוסה לקלירי אינו בטוח לחלוטין ואף צונץ פקפק בו. ברם הוא מופיע במקורות שלפנינו יחד עם קינות קליריות ודאיות, ורוחו של הקלירי מרחפת עליה; נראה קרוב מאד לומר שהיא שלו".

²⁹ פליישר, עמ' 24, משער שקינה זו הוצאה מן השימוש הליטורגי דווקא בשל הסתירות שהיא נסותרת ממסורת הבבלי. אמנם, הראיה שהביא לכך (שם, הע' 20) מהבאת הקינה בכ"י אוקספורד 1082/3 באופן מקוצר - כשדווקא הסטרופות המייצגות סטיות ממסורת הבבלי מושמטות - דומה שמסופקת: קיצור זה כולל את המסע להר הבית, בניגוד למסורת הבבלי.

... כנסעה סנהדרין מיבנה³⁰ לאושה.
 ... כנסעה סנהדרין מאושה ליבנה שבה.
 ... כנסעה סנהדרין מיבנה שבה³¹ לבית שעריים.

הקושי גלוי לעין: מה הלשון אומר "מיבנה שבה לבית שעריים", שעה שכלל לא הייתה שם קודם לכן? פליישר הציע משום כך שתיבת "שבה" אינה פועל המתאר את נסיעת הסנהדרין, אלא כינוי לוואי יש כאן לשם יבנה: מאושה לא נסעה סנהדרין ליבנה הידועה, שהרי את זו כבר עזבה בהגיעה לאושה; ופליישר הולך בעקבי הסבורים שאין יסוד ממשי לגרסת הבבלי שלפנינו. אלא מדובר בפיוט ביבנה אחרת, השוכנת בגליל, והיא "יבנה שבה". מעתה ברור שלא שבה סנהדרין לבית שעריים, שם לא הייתה תחילה; אלא שמ"יבנה שבה" נסעה לבית שעריים.³² ברם, לא מעט מן הדוחק יש בהצעה זו. כי מלבד עמימות הכינוי "שבה", שאין לו זיקה לשם היישוב הגלילי, אף עצם הזיהוי עומד בספק גדול, כפי שהראה רזנסון.³³ סברתו של רזנסון היא אפוא ש"שבה" אכן מתאר את פעולת המעבר של הסנהדרין, אלא שאין לפרשה כשיבה (שהרי מעולם לא הייתה קודם לכן בבית שעריים), כי אם במובן היעשות והקרוב לו: כנסעה סנהדרין מיבנה והפכה ונעשתה בת בית שעריים. אך באשר לתיאור המסע מאושה, הדברים כמשמעם: "כנסעה סנהדרין מאושה ליבנה שבה" - שהרי לפי מסורתו של הפיוט כבר הייתה סנהדרין ביבנה תחילה, ועתה שבה אליה מאושה.³⁴ ברם, גם הצעה זו נאחזת בסבך. כי נוסף לדוחק שבפירוש תיבת "שבה" בשתי היקרויות סמוכות לפי משמעים שונים לגמרי, הרי אם שינוי ההוויה הוא מבחינת המגורים במקום חדש אין הוא עניין למסע זה דווקא, ואפשר היה לו להיאמר בכל מסע אחר; ואם הכוונה לרמוז ש"שעריים" עניינו בית דין היושב בשער, הרי שינוי ההוויה אינו עניין לכך: באופיה של סנהדרין לא נתחדש דבר.

נראה אפוא שצדק פליישר כי "שבה" מתפרש באותו אופן בשני הבתים; ומאידך גיסא, צדק רזנסון שאין "שבה" כינוי לוואי ליבנה, אלא פשוטו כמשמעו. כי נסיעת סנהדרין מיבנה לבית שעריים משמעה הגיאוגרפי הוא מעבר מן הדרום אל הגליל. אך הואיל וסיפר הפייט שכבר שכנה הסנהדרין קודם לכן באושה שבגליל, לשם עברה מיבנה, נמצא שבנסיעתה כעת מיבנה לבית שעריים שבה הסנהדרין מן הדרום לגליל כבתחילה! עתה עולים כל הדברים כפשוטם: "כנסעה סנהדרין מאושה ליבנה שבה" - שהרי בדרום הייתה תחילה, קודם שעברה משם לאושה שבגליל; "כנסעה סנהדרין מיבנה שבה לבית שעריים" - שהרי בגליל הייתה תחילה, באושה, קודם שחזרה משם ליבנה שבדרום. ואמנם, לשונות התיאור של המסעות בפיוט מושפעים מן התוואי של הדרך. שהרי כך מצינו בשורת הסיום: "...כנסעה סנהדרין מציפורין וירדה לטיבריה". לא סגי אפוא בעצם הנסיעה, אלא הפייט מעלה אף את התוואי הטופוגרפי: מעבר מציפורי שבהרים לטבריה שבבקעה הרי הוא ירידה טופוגרפית. וכך הלא גם בדברי ר' יוחנן שבבבלי: "וטבריא עמוקה מכולן, שנאמר 'ושפלת מארץ תדברי'".³⁵ הוא הדין אפוא במעבר מיבנה שבדרום לבית שעריים שבצפון: אף שלבית שעריים עצמה לא הגיעה סנהדרין

³⁰ כך בכתבי היד הכוללים פסקה זו (מחזור נירנברג, דף 209 [אוסף שוקן; תודתי להנהלת הספריה, שבאדיבותה אפשרה את בדיקתי], וכ"י מינכן 88); בפרסומו של פליישר נדפס כאן בטעות: מירושלים, ורזנסון (לעיל הע' 6), עמ' 97-98, שסבר כי זהו נוסח המקור, ביקש ליישבו על דרך הדרש, עי"ש. הסבר זה, שבאמת מיוסד כאמור על טעות, שימש בידו כרקע גם להסבר הקושי דלהלן, ראה בהמשך.

³¹ כבר העיר פליישר, הע' 22, כי בכתב היד הקדום ביותר לפסקה זו, קמברידג' T-S H 14/37 תיבה זו ליתא - אך זאת בניגוד לשאר כתבי היד המצויים לפסקה זו. וראה להלן.

³² פליישר, עמ' 28.

³³ רזנסון, עמ' 96.

³⁴ רזנסון, עמ' 97.

³⁵ רש"י אמנם פירש שם: "שפלים היו אז מכל המסעות שגלו". אך אין ספק שר' יוחנן נתכוון - לפחות גם - למשמעות הטופוגרפית; וכבר עמד על כך ר"י עמזן בהגהותיו על אתר, וציין לרש"י לשבת קיח ע"ב, ד"ה ממכניסי שבת בטבריא - "מפני שהיא עמוקה ומחשכת מבעוד יום".

קודם לכן, מכל מקום הרי כאן שיבה לגליל, שבו כבר שכנה תחילה, באושה. הפייט הארץ ישראלי מבטא אפוא לפי תומו את היכרותו עם מפת הארץ.

לפי דרכנו למדנו, ששיבת הסנהדרין בפיוט זה אמורה לעולם כמשמעה הריאלי; ומכאן יש אפוא ללמוד על מסורת ארץ ישראלית אותנטית, שהייתה אמנם שיבה של הסנהדרין ליבנה - לאחר שכבר נסעה ממנה לאושה. מסורת הבבלי לפי דפוסינו וסיעתם מתאששת אפוא באופן מובהק - מאותה מציאה ארץ ישראלית כשרה שעלתה מן הפיוט.

ג. להתהוות חילופי המסורות

אף-על-פי שהפיוט הארץ ישראלי משמש חיזוק גדול לשיבתה של סנהדרין מאושה ליבנה, יש לשים לב כי השיבה הנוספת המופיעה בדפוסינו - מיבנה לאושה בשנייה - אינה מקוימת בפיוט. מניין עשרה הושלם במסורת הפיוט באמצעות מסע, שאין לו ביטוי כלל בעיקר עדי הבבלי: מלשכת הגזית לא עברה סנהדרין במישרין לחנויות, אלא בין לבין חנתה בהר הבית. ונראים הדברים, שמכאן יש בידינו לשחזר דרך השערה סבירה את השתלשלות המסורות בפרשתנו. הרי לא מצינו מקור לעשר הגליות אלא במימרת ר' יוחנן, ופיוטנו מקבל מימרה זו הן באשר לחנייה הכפולה ביבנה והן באשר להטעמת הירידה שבמעבר לטבריה. יש אפוא סבירות להנחה שפיוט זה לא נבנה אלא על מסורת זו שבדברי ר' יוחנן, כפי שנמסרו בארץ ישראל. ההבדלים בין המסורת השקועה בפיוטנו לבין המימרה שבבבלי אינם לפי זה פרי השוני שבין שתי מסורות בלתי תלויות ונבדלות זו מזו; אלא מסורת הפיוט מעידה על מימרת ר' יוחנן המקורית, כפי שנלמדה בארץ ישראל, ואילו צורת המימרה שבבבלי היא פרי עיבוד שעובדו הדברים בבבל. במקורה העידה אפוא המימרה על שיבה מאושה ליבנה, אך משם לא הייתה שיבה שנייה לאושה, אלא מעבר לשפרעם;³⁶ ומניין עשרה נשלם באמצעות המסע מלשכת הגזית להר הבית.

מעשה יש לומר שמהלכו של העיבוד הבבלי נעשה בשני שלבים. כי בניגוד לעניין החזרות ליבנה ולאושה, שבהם החילופים מרובים, הרי מוסכם כמעט בכל עדי הבבלי שאין כל תחנה בין לשכת הגזית לבין החנויות. ואפשר שהשמטה זו מן המימרה המקורית באה בעקבות מסורת הרווחת בבבלי בשמו של ר' יוסי,³⁷ שגלותה של סנהדרין ממקומה הראשון הייתה לחנות (או לחנויות): "ארבעים שנה עד שלא חרב הבית גלתה סנהדרין³⁸ וישבה לה בחנויות".³⁹ סנהדרין לא גלתה אפוא ממקומה הראשון אלא לחנויות, וסמי מכאן תחנת ביניים. בין שזו סיבת ההשמטה ובין אחרת, נמצא מכל מקום המניין המקורי - הכולל שיבה ליבנה, אך לא שיבה לאושה - חסר בבבלי חוליה אחת.⁴⁰ ואכן, במתכונת זו ממש מצוי המניין בנוסח התלמוד שבכפתור ופרח:⁴¹ "מירושלם ליבנה, מיבנה לאושא, מאושה ליבנה, מיבנה לשפרעם".⁴²

מעשה שמניינו של הבבלי נחסר מסע אחד, הועלו שתי גישות אצל הלומדים. היו שראו צורך להשלים את המניין, ומכאן כפילות החנייה באושה: הואיל ובסדר המסעות שבה סנהדרין מאושה ליבנה,

³⁶ כך לפי הבבלי; לפי הפיוט מעבר זה היה לבית שעריים, ושפרעם היא התחנה הבאה. בצדק העיר רוזנסון, עמ' 97, כי "אין לייחס חשיבות רבה לחילוף זה".

³⁷ ה'כרונוגרף' שבין התנאים, שזיקתו ל'סדר עולם' היא מן המפורסמות.

³⁸ בגיליון כ"י אוקספורד 366 בשבת טו ע"א נוסף: ממקומה.

³⁹ שבת שם; סנהדרין מא ע"א; ע"ז ח ע"ב. וראה ספרי לדברים, פסקה קה, מהד' פינקלשטיין עמ' 165, ובמקבילות שנרשמו שם; לא נזכר שם אלא חורבן של חנויות קודם לארץ ישראל (ובמקבילות: ירושלים או בית המקדש), עיין שם.

⁴⁰ אין זה מקרה יחיד בבבלי שמסגרת של עשרה נמסרת, אך הפירוט נתקטע; ראה, לדוגמה, עירובין ק ע"ב: "עשר קללות נתקלה חוה וכו', הני שבע הווין?" וראה ד' הלבני, מקורות ומסורות שם, עמ' רנט הע' 4**.

⁴¹ צוין לעיל הע' 19.

⁴² אף קטע אוקספורד דלעיל הע' 17 אינו כולל אלא את השיבה מאושה ליבנה, וההמשך קטוע; אפשר אפוא שאף אצלו אין שיבה לאושה. וראה גם לעיל הע' 7.

הרי בסמוך לכך כפלו הלומדים אף את חנייתה של אושה, ובכך השלימו למניין עשרה.⁴³ אך מאלף הדבר כי היו מן הלומדים שבלא דעת השיבו את המצב לקדמותו: הואיל והיה צורך במסע נוסף, נאחזו הללו במקורות המצביעים על מקומו של בית הדין בהר הבית, מעבר ללשכת הגזית; ומכאן עלה החיל. ודומה שכך ממש נוצרה המסורת המקורית המשתקפת בפיוט: כדי להשלים מניין עשרה, שיקביל למסעות השכינה, נאחזו המדרש בידוע על מקומו של בית הדין בהר הבית. ה"חיל" בקצת גרסאות הבבלי ו"הר הבית" שבפיוט צומחים אפוא בתהליך מקביל.⁴⁴

שיקול אחרון זה, בדבר הרקע ליצירתה של המסורת המקורית מתוך הקבלה למסעות השכינה, דומה שיש בו לשוב ולאשש את השיבה מאושה ליבנה, מזווית נוספת; ומאידך גיסא, יש כאן אף כדי להאיר מחדש את גרסת העדים המשמיטים שיבה זו. שהרי במימרת הבבלי על מסעות השכינה לא בא לידי ביטוי מוטיב המוטעם במקבילות. וכך למדנו באיכה רבתי, פתיחתא כה:

עשר מסעות נסעה השכינה: מכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן הבית,
 מן מפתן הבית לכרובים, ומן הכרובים לשער הקדמוני,
 משער הקדמוני לחצר, מן החצר לגג, מן הגג למזבח,
 מן המזבח לחומה, מן החומה לעיר, מן העיר להר הזיתים.

נמצא שהמוטיב של שיבה למקום קודם מופיע כבר במסעות השכינה: לאחר שנטשה את הכרובים למפתן הבית, הרי היא שבה אליהם כבתחילה! אכן הדברים מוטעמים בהמשך המדרש שם:

ממפתן הבית לכרובים - 'ויצא כבוד ד' מעל מפתן הבית ויעמד על הכרובים' (יחזקאל י, יח), ויצא - לא היה צריך קרייה למימר אלא ויבא, ואת אמר ויצא, מהו ויצא? אמר ר' אחא: למלך שהיה יוצא מפלטין שלו בכעס, משהיה יוצא היה חוזר ומגפף ומנשק בכותלי פלטין ובעמודי פלטין, ובוכה ואומר: הוי שלום בית פלטין שלי, הוי שלום בית מלכותי, הוי שלום בית יקרי, הוי שלום מן כדון הוי שלם, כך משהיתה שכינה יוצאת מבית המקדש היתה חוזרת ומגפפת ומנשקת וכו'.

שיבתה שלשכינה למקום קודם לא מופיעה כאמור במימרת הבבלי, אך בעיקר המקבילות היא מצויה.⁴⁵ והואיל ומסתבר אפוא שבמימרה המקורית היה מצוי מוטיב זה, הרי אפשר ואפשר שאף בגליות סנהדרין ביקש ר' יוחנן למצוא מקבילה לחזרת פרידה זו למקום קודם. וזו נמצאה לו בשיבה מאושה

⁴³ גרסתם של עדי הנוסח המשמיטים אף את השיבה ליבנה (כפי שהובאו לעיל) מסתברת עתה לא רק כפרי של דילוג הדומות. שהרי מתברר עתה כי במעבר לשפרעם היו שתי מסורות: לפי המסורת המקורית, נסעה סנהדרין לשפרעם מיבנה, לאחר שיבתה מאושה ליבנה; כי לאושה לא שבה סנהדרין בשנייה. אך משעה שנכפלה חנייתה של אושה (לצורך השלמת המניין), נמצא שמאושה הגיעה לשפרעם. אך מסורות אלה ודאי נתערבו זו בזו, והעירוב הביא לידי סתירה: מיבנה לאושה, מאושה ליבנה, מאושה לשפרעם! גם מתוך כך הושמטה אפוא השיבה ליבנה. וראה להלן.

⁴⁴ השווה תוספתא דלעיל הע' 22: "שני בתי דינין של שלשה שלשה היו בירושלם, אחד בהר הבית ואחד בחיל".

⁴⁵ פסיקתא דרב כהנא, דברי ירמיהו, מהד' מנדלבוים עמ' 234-235; אבות דר' נתן, נוסח א פרק לד, מהד' שכטר עמ' 102. וראה ההשוואות בין המקבילות שערך ר' יהודה ב"ר קלונימוס, לעיל הע' 1. מקבילה נוספת, שלא צוינה במהדורות הפסיקתא ואדר"ג, מצויה במדרש זוטא לשיר השירים ה, ו (נוסח מהימן מצוי אצל צ"מ רבינוביץ, גנוי מדרש, תל-אביב תשל"ז), עמ' 287) - ושם מוטיב השיבה איננו. אלא שמקבילה זו אכן שונה מרעותיה, לפי שהיא קובעת את תחילתם של המסעות "בימי ישעיהו", "כיון שהעמיד מנשה את הצלם בהיכל". לא מדובר אפוא באירועים הסמוכים לחורבן, אלא בתהליך מתמשך של עזיבת השכינה. וראה גם ילקוט המכירי לתהלים קטו, מהד' בובר עמ' 200. המקור הקדום ביותר שבידינו לרעיון עשרת המסעות שלשכינה הוא סדר עולם, פרק כו; שם לא נתפרטו כלל המסעות גופם (וראה לעיל הע' 16), אך הם נכרכו בנבואת יחזקאל, שנאמרה שנים ספורות קודם החורבן.

ליבנה. שהרי יבנה ביהודה היא, ושימשה תחליף של ממש לירושלים - שלא כבתי הדין שבגליל.⁴⁶ אף מכאן מסתברת אפוא השיבה מאושה ליבנה כחלק מן המדרש המקורי.⁴⁷ ברם, הבבלי הרי לא קיים מוטיב זה של שיבת השכינה למקום קודם כחלק מן הפרידה; מסעות השכינה מתוארים אפוא בידי כקו רצוף של התרחקות הולכת ונמשכת, מן הכפורת דרך התחנות שתוארו עד לשמי מרומים.⁴⁸ מעתה יש בידינו להבין בדרך נוספת את המסורת שהשמיטה את השיבה ליבנה מכל וכל. הרי כבר נתבאר כי השמטת הבבלי את התחנה שבהר הבית הביאה לכך שאין במניינו אלא תשעה מסעות, וכבר ראינו כיצד השלימו את המניין על ידי יצירת השיבה לאושה. אך נראה שהייתה גם גישה נוספת אצל הלומדים. להבנתה יש להטעים כי מניין עשרה לא נזכר בפירוש באשר לגליות סנהדרין, ולא נאמר אלא במסעות השכינה; אלא שגליות הסנהדרין היו "כנגדן" של מסעות שכינה. אפשר אפוא שמתוך

⁴⁶ ראה סנהדרין יא ע"ב: "אין מעברין את השנים אלא ביהודה, ואם עיברוה בגליל מעוברת. העיד חנניה איש אונו: אם עיברוה בגליל אינה מעוברת. אמר ר' יהודה בריה דר' שמעון בן פזי: מאי טעמא דחנניה איש אונו? אמר קרא 'לשכנו תדרשו ובאת שמה' - כל דרישה שאתה דורש לא יהיו אלא **בשכנו של מקום**". גרסה זו מקוימת גם בכ"י מינכן, פירנצה ותימני (יד הרב הרצוג), וכן במדרש הגדול לדברים יב, ה, ירושלם תשל"ג, עמ' רמט, ולפיה נאמר טעם זה דווקא לשיטת חנניה; אבל בדפוס שונצ'ינו ובכ"י קרלסרוה: "מאי קראה? לשכנו" וכו', וכן בשאלות, מהד' מירסקי מט, עמ' פ, לפי רוב כתבי היד (וכעין זה בדפוסים: מהאי קרא), וכן במגילת אביתר, מהד' שטר, Saadyana, קמברידג' 1903, עמ' 101. לפי זה אפשר לדברים להאמר לכולי עלמא. וכבר ציין הנצי"ב בהעמק שאלה, שם (מו, אות ג), שכך נראה גם מדברי הרמב"ם, הל' קידוש החודש ד, יב. וכבר פירש רמ"ה בחיבורו לשם, ש"שכנו של מקום" היא כל יהודה, כפשוטם הברור שלדברים, שלא כפי שאפשר לשמוע מרש"י שם; וראה גם רמב"ם שם (ולא כפירוש המפרש שם); רמב"ן בהשגותיו לספר המצוות, עשה קנג; חידושי הר"ן לסנהדרין שם, ועיין רש"י לקידושין לו ע"ב, ד"ה תיבעי. וקדם לכולם החכם הבבלי שאגרתו נדפסה בידי שטר, Saadyana, עמ' 17: "בארץ ישראל עצמה כבר לא היתה כולה כשירה לעיבור, אלא **נחלת בני יהודה** הוכשרה יתר מכול". ש' ספראי "המקומות לקידוש החודש ולעיבור השנה בארץ ישראל לאחר החורבן", תרביץ, לה (תשכ"ו), עמ' 29 הע' 14 [=הנ"ל, בימי הבית ובימי המשנה, א, ירושלם תשנ"ד, עמ' 249 הע' 14], סבור שבידינו מקור תנאי לעניין זה, שכן שנינו במדרש הגדול לשמות יג, י (מהד' מרגליות עמ' רלד): "ושמרת את החקה הזאת למועדה" וסמך ליה 'והיה כי יביאך', מכאן שאין מעברין שנים ואין קובעין חדשים בחוצה לארץ, אלא בארץ ישראל ובערי יהודה שהשכינה בתוכה, שנאמר 'לשכנו תדרשו'. מדרש זה איננו בקטע הגניזה שנשתמר לכתוב זה מן המכילתא דרשב"י, ולכך לא הובא במהד' אפשטיין-מלמד (עמ' 42); והמהדירים העירו שבעל מדרש הגדול לקח את הדברים מן הרמב"ם ומסוגיינתו בסנהדרין. אך ספראי העיר שם שהרמב"ם הצריך את ארץ יהודה רק לעיבור השנה, ואת קידוש החודש לא התנה אלא בארץ ישראל; ומכאן הוא מסיק שאכן קטע של מכילתא דרשב"י הוא שנשתמר במדרש הגדול. ואמנם, אין ספק שמקורו של מדרש הגדול כאן אינו רק הרמב"ם או הבבלי, שהרי דרשת הסמיכות שהובאה במדרש הגדול אינה מצויה כל עיקר בספרות חז"ל שבידינו או ברמב"ם; וראה: רמ"מ כשר, תורה שלמה, יב, עמ' קכד אות קלד. מאידך גיסא, רחוק להניח שבמכילתא מקור הדברים, שהרי לשון ארמי-בבלי לפנינו ("וסמך ליה"). בין כך ובין כך, לפנינו מעשה תשבץ אופייני לבעל מדרש הגדול: תחילה הביא את דרשת הסמיכות המלמדת שעבור שנים וקביעת חודשים טעונה ארץ ישראל, ולכך הסמך ברצף את דינה של ארץ יהודה, שאותו אכן לקח כלשונו מן הרמב"ם - מתוך שינוי המתבקש מן הצירוף שיצר: הרמב"ם כותב "ואין מעברין את השנה אלא בארץ ישראל ובערי יהודה"; אך בעל מדרש הגדול, שצירף זאת לדין העיבור והקביעה בארץ ישראל, הוצרך לשנות פורתא: "אין מעברין שנים ואין קובעין חדשים בחוצה לארץ אלא בארץ ישראל **ו ב ע ר י יהודה שהשכינה בתוכה**", שהרי אין טעם לנסח 'בארץ ישראל ובערי יהודה'. אך אע"פ שנמצא כי הרעיון שיהודה בכללה היא בגדר "לשכנו" אינו מפורש בספרות התנאים, הנה מצוי אצלם רעיון זה דווקא ביחס ליבנה! כך למדנו במכילתא לדברים פרשת ראה, מהד' ש"ז שטר, בתוך: תפארת ישראל - ספר היובל לישראל לוי, ברסלוי תרע"א, עמ' 191: "לשכנו תדרשו - ר' שמעון בר יוחאי אומר: זו **יבנה**" (השווה ספרי לדברים, ראש פסקה קנג, מהד' פינקלשטיין עמ' 206). וראה ב"צ רוזנפלד, "גלגולי השם יבנה במסורת חז"ל", בתוך: א' אופנהיימר, י' גפני ומ' שטרן (עורכים), יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד - מחקרים לכבוד ש' ספראי, ירושלם תשנ"ג, עמ' 157: "וייתכן שיש בדבריו [=של רשב"י] ממד ריאלי, והוא השאיפה לחזור מהגליל ליהודה". רוזנפלד אינו כולל בדיונו את השיבה ליבנה שבסוגיינתו.

⁴⁷ אך ברי, שברקע ספרות-רעיוני זה לשיבה ליבנה אין בהכרח כדי להשליך על טיבה הריאלי של המסורת בדבר שיבה זו: סוף סוף אפשר היה לייחס שיבה לאחת משאר כל התחנות הקודמות, ואף-על-פי-כן לא מצאה ר' יוחנן אלא ביבנה.

⁴⁸ ישנם חילופי נוסח בין עדי הבבלי באשר למסע "מכרוב לכרוב", המקוים רק במקצת עדי הנוסח; וראה גם הגהות הב"ח שם. אבל המסע מן המפתח חזרה לכרובים אינו מופיע כל עיקר בעדי הבבלי.

חסרון המניין היו מי שפירשו "כנגד" זה לא במובן כמותי דווקא; אלא כדרך ששכינה עזבה את מקומה שבמקדש בדרך הדרגתית, שלב אחר שלב, כך אירע אף בסנהדרין, אך לא במניין עיקרם שלדברים. מעתה, שלשון "כנגדן" נתפרש במובן איכותי, וסילוק השכינה בבבלי אינו אלא רצף של התרחקות גדלה והולכת, הרי ודאי שיבת הסנהדרין ליבנה מקלקלת את השורה: שיבה זו שוברת את קו ההתרחקות הנמשכת, למן לשכת הגזית ועד טבריה העמוקה מכולם, ואינה "כנגד" מסעות השכינה - לפי תיאורם בבבלי.⁴⁹ כי בלא ידיעת המוטיב של חזרת-פרידה, השיבה ליבנה לא נראית כאחת מן הגליות, אלא אדרבה - כתחילת תיקונן. והואיל ובלאו הכי לא היה בידי הלומדים הללו מניין עשרה, הרי שיבה זו ליבנה נראתה תמוהה (כדרך שנראתה אף לחוקרים, מטעמיהם), ולבסוף הושמטה - ולא רק מפני טעות הדומות. שמונה מסעות הם אפוא (ולא תשעה) - אך במהותם הרי הם "כנגד" מסעות השכינה.

הלומדים שתפסו את ההקבלה למסעות השכינה במובנה הכמותי דווקא, הוסיפו אפוא שיבה לאושה; אבל הללו שפירשו הקבלה זו במובנה האיכותי הפחיתו את השיבה ליבנה. אלה ואלה יצאו מן המניין החסר שעלה בבבלי. השלמתו המקורית עולה מן הפיוט, שכלל במניין את המסע להר הבית. אך במפתיע נתכוונו לכך מדעתם חלק מלומדי הבבלי, והוסיפו את המסע לחיל. השיבה ליבנה, שהייתה חלק מן המימרה המקורית, מקבילה לשיבת השכינה לכרובים; אלא שזו נשתמרה דווקא בעדים הארץ ישראלים של המסורת.

בדברים דלעיל לא נדונה כל עיקר השאלה ההיסטורית הממשית, כלום שבה סנהדרין מאושה ליבנה. זאת לא רק מפני שאיני מתיימר לפותרה, אלא לפי שביקשתי להטעים את הצורך המתודי להפריד דרך שיטה בינה לשאלת המסורת הספרותית. בזו האחרונה אכן מאוששת דרך ממש שיבה זו (למעט השיבה השנייה מיבנה לאושה), וגלגולי המסורת מתבארים מתוך שיקולים פנימיים, הן בעלי אופי טכני (טעות הדומות) והן בעלי אופי ספרותי.⁵⁰ מעתה עומד לרשות ההיסטוריון המציע הספרותי הטעון בחינה עובדתית.

⁴⁹ וראה רש"י שם, ד"ה נצב: "ועל כרחק סילוקה [כך לנכון ברש"י שב'עין יעקב'; לפנינו: סילוקן] כסדרן היו, דרך יציאת חוץ".

⁵⁰ רונסון, עמ' 99-100, ביקש להעמיד רקע היסטורי ליצירת המסורת על שיבה ליבנה ולאושה: מדובר בתקופת הביניים שבין יבנה לאושה, שבה עדיין היה המרכז ביישובי הדרום, כגון לוד; והואיל וכידוע נתקיים מתח בין הצפון לדרום, העדיפו חכמי הצפון לייחס את השהות בדרום ליבנה, שכבר קנתה לעצמה מעמד של כבוד במסורת - ולא לייחס שהות זו לשאר יישובי הדרום. ברם, הסבר זה מיישב את מה שאין במסורת, היינו לוד וכיו"ב, אך אינו מבהיר את שישנו בה באופן מוטעם, היינו מוטיב השיבה: אם אין מדובר אלא במעבר חד כיווני מן הדרום לצפון, הרי הצורך להימנע מאזכורה של לוד וכיו"ב אינו בכדי ליצור אותן חזרות מודגשות מן הצפון לדרום וחוזר חלילה.